

Кызыт печаттышат, түрлө илгын амалашат да тыглай жогдымат социализм, Совет власты ден ту жапысе ылышым вурсат. Адакшым вет вурсышо коклаште ятырынже ожнырак сциализм верч 'урам' кычырыше коммунист-влак улдат. Галык нуным ынде "перевелыш-влак" манеда муымаг шонен муын: "кулым коштышо ужуава".

Чу! Ала тугежас вурсымо ок кыл? Илгич савыртыш шатгал галдыч огыл тыге кенета лиеда. Реформа верч кучдалше-влак коклаште ушан-шоган-влакат, очьни, ятырын ульт, ылышым саседаш ала чын корным муын сенат. Илена, вучена, улдына

А тева тымаартенже мс ышгалтыч, чылажакопыт куандыр. Илышым узмадаш мо ышталтын гын, ултаракшым саманлан у вургем чиктымыла у фасальм ямдылыме. Ожысо Совет властын административный, общественно-политический органлажым чыла вес семын вашгалтеме: президент губернатор, администраций орган-влак, тулеч молаг. Ожысо должностной ег-влакым уке-уке да Господин, госпожа манаш тунгалынат. Черке ожно власты деч, государство деч ойырымэ вале гын, инде пырля ушн-нчт, ма чаш лиш. Йо эа эше милиций да мло "силовый" органлажым "жав-дармерий" органлажым савыраме огыл. Такше налоговый полиций уло.

Тева тыгеракын илена. Административный, общественно-политический велым кунно ончыктымо вашгалтышым (южо-влак "шалатымаш" манят) реформын у сенымашжлан шотлена гын, социально-экономический велым кугу сенымашчм але она уж. Тыште "кризис" манме пордын шинча.

А литература кузерак ила? Литература вет, кузе манрш, писатель-влакын самодетел-ный шке крмыл пашашт. Нимом ончыде, ниню зре возгала. Пьеса ромнда повесть-влак шузгын гынат лектедат. Поззийышке у автор-влак тесте

тудыч образшым сасемдаш але утыжде не лывыргаш огыш ли; кузе вес егым ышген ончыт иш огыш ли; кузе пашаш-ажат, ылышыш жат мо лийгин, весемден ончыкташ огыш лий, тыгак литературыш тат.

Сталин годсо жалыште возыше дактвын, системжын тоталитарный улмыжым, "жить в ошестеви и быть свободным от общества и беззакония" манме теориймат шотлаш налын, объективно, литературно грамотно да этично ончыктыман

Тева кызыт М.Шкетанын 100 ияш, С.Чавайнын 110 ияш юбилейыш ямдылалтеш. (Каласаш

то В.М.Васильевын, Т.Евсеевын, Д.Мендиаровын, Владимир ден Николай Мухомытын, И.Петровын, А.Эшкенинын, П.Карповын, Шафар Осыпын, Ольга Ипаыин, молынат лумьштым тирлө семын "тодытшо". Чавайнын лумжым гын, пожале, кажне 27 страничыште верешташ лиш. Адакшым вет чыла годым сай могырым огыл, пуйто туло шкежат "весе-влак" умсак эрежак сай мутым ойлен огыл. Чыла тидым лудатат, чоцнан сайын ок чуч.

Тунамсе репрессированный-влак нерген НКВД-н материалжым лудатат, брат, чынак мо тунамсе научно-творческий интеллигентций икте-весеышт умбак тынар лавырам кышкен?

Ахмет АСАЕВ

Марий сылнымут — реформа пагытыште

1997 ийын ленше "Ончыко" журналын кумшо номерыштыже С.Г.Чавайн нерген возымым лудмеке

20—30 ийлаште совет госуларствын да партийнын вуйлагыме пашаштышт ситыдымаш ятыр лийын. Йо мом Чавайн шк: поканыштыже ойла, тидлан ушаныме ок пу, НКВД-н шоя докментшыла чучеш. Ко допросым эртарен, ко тиде протоколым возен — фамилийжым ончыктымо огыл. Чавайннын подписьшат укэ. Чавайнлан, очьни, ончыктенат огыл.

Тиде документлан ушанат гын, Чавайнным таче кобан шотлыман? Чынак мо контрреволюционный организациянше шоген, чынак мо Финляндий дене пырля Созет властым сұмыраш шонен? Тиде допросым кеч изи ужашыжым гынат цитироватлаш маным ли йылмам, ни кудем ок тарване.

Мый брам, молан пагалыме Сануков йолгаш тиде статьяжым пач Чавайннын 110 ияш юбилейже вачеш печатлаш кулешлан шотлен. Молан "Ончыко" журнал редакцияй, редактор тидын дене келшынат? Демократий? Демскратий маным, чыла иштылаш лиш мо? А мылам ойлышт, южо режоллегий член-влак статьям печатлыме деч ончыч лудын огытыл?

Лвет йодыш тыглай огыл, политический шотан. Чавайннын, М.Шкетанын юбилейыштым могай шинча дене ончен эртараш тундырна? Тиде икте. Весе: марий литераторынан ончыкылык онырен, историйже нерген шоненат, статьяште мынар-гынат шеммеден очыктымо В.М.Васильевын, С.Чавайннын, П.Карповын, А.Эшкенинын, Шафар Осыпын, Макс Манчн да шуко молынат писатель сберазышт умбак кузе огыаш тундырна? Мый гын, кеч пагалыме Спнуков ончылыно языкан лиям, ворко деч вара репрессировалыме, лумьш, колзышо, марий литераторым тунаше, негызнич пинштыше класик Сергей Григорьевич Чавайнлан "Кокымшо приговор" семын аслаш тоштам.

Чын, автор Чавайннын писатель лумжым, авторитетным невлалаш маным, шке статьяштыже "Элнет"

дене толелат. Только вот В. Колумо жапысе "шестидесятник-влак" манме семын "реформист-влак" манме литературный этапым шочкыктен кертят мо? Такше ушанаме шуэш. А кызат уке эше. Тыгодым ожнырак, утларакшым Сталин голсо жапыште, возымо литературный поянык дене кузе пайдаланман, тудым кузе аклыман? Тидын шотышто проблема уке-уке да лектынак шота: ко моштен аkläш тырша, а шукышт — "негативно".

Южо эн, южо автор ту жапысе писательнын возымаштыже социализм, Совет властыым, революцийым моктымым але кулакым вурсь мым ушшат, виак нержым кадырта, а моталыч, кучышым маншыла, а социализм, а вес түрлө отрицательный мутым тушкаш пажыш. Тидын годым молан тыге лиймым, писательнын тунамсе "патриотический" чувствыжым, икманаш, "Жить в обществе и быть свободным от общества нельзя" манме калык чыным (теориейым) шотыш отыт нал, налыт гынат, сайын, келгын конкретно отыт умылтаре.

Налаш С. Чавайн ден М. Шкетаным. Нуно мом возенат гын, ала-көн виешлымыштан көра веле возенат мо? Нуно "пешке", але "вудно салтак" гай лийынат мо? Шкеныштын илышым кузе умылдымашышт тыште рольым молан отылат мо? Уке гын, литературный произведений кузе шочын кертеш ыле?

Чын, нуннын зозь маштышт, уке да социализм тиде дек: чак шочышо произведенийышт улелат. Тыгай произведенийышт дене кудзе лийман, гуным кузе аклыман? Вет нуно марий литературалан негызым пыгыше классик улты.

Нуннын да тунамсе молд писатель нергенат возымо але ойлымо годым примерлан, мыйын шотышто маште, Сталиннын образше нерген кызыт кузе ойлат, кузе возат — тидым налман.

Палз, Сталин — совет калык ончыкно кутытакач, кутызысан эй. Туге тынат, мемнат эль и-торийже гыч тудым лүкташ ок пид. Садлан Сталин нерген кызыт ойлымо але возымо годым кузе

"ОНЧЬКО" журналн тенийсе кумшо номерь штатке ларий ученый, исторический академик Ксенофонт Санкуков марий туге загурлан нгызым пыныше классик Сергей Григорьевич Чавайн нерген "С.Г. Чавайн: пурымашын тура савыртшылже" вуйтуган статья ке савырталтын ыле. Туды автор арxivный фонддан шылымме негызел писательнын илышлыгыже лийше шуко савыртшыш у семын ралемла.

К. А. Санкуковын возымыко специалист ден лудшо-влак ок-лаше илгай оыл шоньмашым луктын. Сталыште ичкыгымло деч вес семиячак шоньшо-влы аг улты. Ик тыг айже — Россий Писатель Утемнын членше Ахмет Асылбаев (Асаев). Шче шоньмашыжым тудо мемнан редакцийыш возан колт-н. Таче ме тудым савыктена.

Күлеш, эргын, удан ямдылалтеш. Окса укс, манчп) Кольшо сгын юбилейже гын — тудын чмыр ишыжлан, иль ше сгын, юбилейже гын — илен эргарыме жаншылан итотым ыштыме паирем. Да-да, паирем. Гудым критика шулыш дене эрташаш лийше мо?

Шукерте отыт "Ончыко" журналын 3-шо №-ыштыже мемнат пагалыме академик К. А. Санкуковын статьяже печатлалтын. "С.Г. Чавайн: пурымашыжым тура савыртшылаше" маналтеш. Статья партий обкомын архивышыжыке аралалтше документ-влак негызеш возалтын.

Автор ончыкташ тыршен, кузе Чавайнын 20—30-шо ийлаште түрлө велыч, түрлө эн-влык штыгырендылыныт, умзакыже түрлө шоям, лавырам, клеветам кышкешыт. Лудатат, брат: тунамсе лүман творческий интеллигентий интелектуальный умбак политика да тыглай илыш денат кылдалтеш түрлө лавыра шочан "ангел-мачешым" але к-ветам кузе кышкешыт? Чын, чыла тидым автор 1937—38 ийласе НКВД-н "делаже-влак" негызыш кучылтеш

Чылажым иктыш чумыраш гын, а статья 27-страница, куту "судлан" (обшественный судлан) сиктеше "лапаш" ора пгына. Мый 1936—1939 ийласе НКВД-н чумырым "делажым" вес семын маным ом мошшо.

Сталыште кучылтмо материалын йорданю мюргжо кудшо? Садде "лапаш" манме материалеш мемнан пеш кутун пагалыме ученийна, писательна-влакын лумшышым варен пытарыме. Туш-

роман ден "аклытыр" пчесым моктей воза, "Ужпагыр" драма — марий сындытыр ик эн тапле саскаж: манеш. Фо тидым авторын творчествожым "перестройка" этаплан шотле. Тиде пуйто лисательнын "социализм" деке лишеммыжлан көра лийын. "Социализм" законжо почеш түрлө йылман шеме калыкын класс кучедамашыж: суретлалтеш... Пешсешкэ вуй йышо кулакын да тарзын образышым пуртен шылдыве" воза автор. Мотай стийн? Социализм тигасан ужат.

"Элне" роман нерген автор воза: "Шке тагаш тукымын биграфийжылан куддан энгерген, автор сылыным. Ион дене ушандарен суретла. Ушандарен суретла" манмыс гын, но "шке тагаш тукымын биграфийжылан куддан энгергат" манмыс же — фактический йортылш. Тиде туг шотышто Чавайнын шкеж нерген возымо автобиографический: романже. Но тидын нерген кумдан ме вес вера — монографияштына — возенна

Илийн шонь маште, статья тиде ситдымашыже ретресийыш логалше гисатель йолташна-влакым тыглай рядово айдеме семын, тикаш йонгылыш логалше эн-влык семын гына отчытыт марше: пуйто автор рядо-ой журналист семын дегржтив сынан очеркым возен.

Укс, нуннын трегический образыштым ик НКВД-н материалже дене веле отыл, а Сталин голсо государствен административно-политический (тоталитаризм) политикыж дене келтын икшелен ончыктыман ыле. Репрессироватлыме пиатель-влакын, утларакшым Сергей Григорьевич Чавайнын образышым тиде трагический система гыч героический сеген лешке яндар образ семын суреттыман ыле. Кызыт Чавайн нерген возымо статья улыкат тунамсе (1936 ийысе) ресабитироватлыме шотышто эксперт комиссийын — С.Г. Иколасовын, С. Вишневын, М. Казаковын, А. Асылбаевын, Т. Апалеевач — возымо "Заклоченийышты" дене веле пыга.

(Мучашыже лийеш).

МАРИЙ ЭЛ

КЫЗЫТ Сануков йолташ (мый тудым кугун пагалем да тидым лўмынак палемдем) шке автор праважым, перажын ученый пўсылыктым пўтыск, манаш лиеш, охнысо НКВД-н пеле шоя, пеле шўйшў материалжылан ўшанен пуэн, нунын йылмышт дене кутырымыла веле чучеш.

А вет калыкларан уже палыме, тўнамсе совет палач-влак репрессироватдыме енгытым лўйаш ала лажышы, ссылыкш колташ материялым кузе ямдыленит. Мьят ик фактым ешарен кертам. Теве туло.

Ме Иосиф Алексеевич Борисов (Тыныш Осып) дене институтшы-то ик ий пырля тунемна, Маргизыште ик жап пырля ыштенна, Чавайнын илыш корныж дене икмынар гана пырля коштына. Туло кандаш ийым шинчен тольо. Тидын нерген мылам ятыр каласкалыш. Теве ик ойлымжымо: "Мый Москвашо аспирантурышто тунемам ыле. Мыйым телеграмма дене Йошкар-Олашке ужыктышт. Эрлашымак арестоватлышт, допросым эртарышт. Икмынар жап эртымек, следователь мыйым пеле пычкемыш коридорыш ўжын лукто, мыйым показанием лудеш. Колыштам, кузе мом ойленам — чыла тугак чыным возымо. Куанышым. Шонем, луктыт. Следователь мылам "каналташ" шўдыш, шкежат тамакым шупшаш пиче. Каналтымек, допрос кагазым подписасаш шўдыш. Подписайшымы. Кид кучен ойырлышна. Туте гынат мыйым 10 ийлан Карелий ссылыкш кучен колтышт. Лагерыште лажерь начальник деке пурышым, ойлем: "Вет мый нимогай контрреволюционный пашам ыштен омыд, молан мыйым тышке колтемыт?" Начальник мыйым "делам" лукто, ўмбакем шыргажмыла ончалем, мане: "Юмылан кумал, лўен отыгыт". Начальник "мыйым" позазанием лудаш тўгалем. Шижам: чечас йўрлам... Лудын лекмекше, начальник мыйым подписесым ончыктыш. "Тыйын?" — йодеш. Подпись чынжымак мыйым. Тыге

ра ото огыл, а кумалтыш ото сўретлалтын, тушто кумалме сўретлалтын. "Ямблат кўвара" — шуктен. Мыллана кызат тидым умылаш кўштылго огыл, вет чыла тидым Чавайн тюрьмаште шинчымыж годым, илышыже шўртў мучаште кечыме годым возен. Сандене чыла шотышат чын манын она керт, шоналтен-шоналтен, тўрлў вельым вискален аклыман.

Теве "Йылана" нергемек. Вет эрыкыште улмыж годым, 1934 ийыште, тиде ойлымашым тудо йўршын вес семын аклен. 1934 ийыште возымо автобиографияшытыже лудына: "Марий калыкат молло калык гаяк, марий калыкынат шке историйже уло, шке культурыжат, литературыжат лийын

таш кўлын. Тидлан тыгак Европашы (Балтий гоч) корным почаш кўлын. А тидым сар деч посна ышташ лийын огыл. Садлан сар почеш сар каен шоген, эл йорлешты, чумыр калык илыш нелеман.

Руш да молло калык дене пырля марий калыкларан чыла тидым чытен эртараш кўлын. Руш кутыжанышыке, руш калык деке ушнымогодым, мутат уке, марий калык сайрак илышлан, эрыкканрак илышлан ўшанен. Но кўшнў ончыктымо амаллан кўра тиде ўшан шукталтын огыл. Ятыр молло калык семынак, марий калыкларанат колонизаций положенийыш логалмыже келшен огыл, кидыш саркуралым налаш верештын.

Теве могой условийыште марий калыкларан ятыр гана (1550—1606) "черемисский бунт" манме "сар-влакым" эртараш логалын. Пытартыш выступлений башкир, мордва калык дене пырля 1606 ийыште Нижний Новгородым руш-влак деч утараш кучедалме годым лийын. Чот кыралтын сеналтынат, тылеч варажым марий калык саркуралым кучылтым чарнен. Тиде кредалмаш нерген Н.М.Арбанын "Чалым крепость" лўман пьесыже уло. Печатлалтын огыл. Ончалаш ыле, ала ынде печатлаш лиеш.

"Черемисский бунт" историй нерген возымо молло пьеса нерген мом каласаш? Ала чын огыл, мый тыгерак шижам. Тиде вет пел кутырмаш историй веле огыл. Мучашыже, очыни, мемнан тачысе кумына денат кылдалтын. Тунамсе пел курым мылана мом коден (перспективе манмет)? Тиде велем ончаш гын, южо пьесыште пел вельымрак сўретлыме шижалтеш.

Руш кутыжа (Иван Грозный), руш тўра-влак, нунын дене пырля руш салтак, "руш-влак" манме калыкат марий калыкын пуйто тушманже улыт, марий калыкын мландыжым шупшышналнешт, калыкын эрыкшым пыгарыштыт. Мыйым пашылан...

**Чавайнлан
Кожымшо
Приговор!**

Ахмет АСАЕВ

Марий сылнымут — реформа пагытыште

1997 ийын лекше "Ончыко" журналын кумшо номерыштыже С.Г.Чавайн нерген ВОЗЫМЫМ ЛУДМЕКЕ

МАРИЙ ЭЛ

КЫЗЫТ Сануков Ролган (мый тудыл кугун пәләм да тидым лұмынак пәләмдә) шке ав:ор праважым, перажын ученый пұсылыкшым пұтынек, манаш лиеш, охнысо НКВД-н пеле шәя, пеле шүйшө материалжылан үшәнен пуэн, инын йылмышт ден: кутырмамыла веле чүчеш.

А вет калыкларн уже пәлыме, тумамсе совет пәлч-вчак репрес:н: роватдыме енгытым лүял ас ла: герыш, сылжыш колташ матери: алым рүзе ямпыленыл. Мыят ик фактым ешәрен кертам, Теве туло.

Ме Иосиф Алексеевич Борисов (Тыныш Осып) дәне институты: то ик ий шыра лүнемна, Маргизыште ик жап тырля гштечәна. Чавайныз илыш торныж дене ик: мынар гана пырля коштычәна. Туло каидаш ийым шинчен тольо. Ги: дын нерген мылам ятыр каласка: лыш. Теве ик ойлымжыко: "Мый Москошто аспирантурышто туне: мам ыле. Мыйым телеграмма дене Йошкар-Олашке ужыктышт. Эрла: шымак арестоватлышт, допросым эртарышт. Икмыняр жап эртымек, следователь мыйым пеле пычк: мыш коридорыш ұжын лүкто, мый: ын показанием лүдеш. Колыштам, күзе мом ойленам — чыла тугак чыным возымо. Куанышым. Шо: нем, лүктыт. Следователь мылам "каналташ" шүдыш, шкежат тама: кым шупшаш пиче. Каналтымек, допрос кагазым подписаяш шүдыш. Подписайшымы. Кид ку: чен ойырлышына. Туте гынат мый: ым 10 ийлан Карелий ссылыкш күчен колтышт. Лагерыште ла: герь начальник деке пұрышым, ойлем: "Вет мый нимогай контр: революционный пашам ыштен омыл, молан мыйым тышке кәте: ныт?" Начальник мыйым "делам" лүкто. Имбакем шыргымыла сн: чале, мөнес: "Юмылан кумал, лүен отыгыт". Начальник "мыйым" бо: казанием лүдәш тугале. Шижам: чечас йөртам. . Лудын лекмекше, начальник мыйым подписемым он: чыктыш. "Тыйын?" — йодеш. Подпись чән кымак мыйым. Тыге

ра ото огыл, а кумалтыш ото сүретлалтын, тушто кумалме сүретлалтын. "Ямблат күвараг" — шуктен. Мылланга кызыт тидым улыдаш күштылго огыл, вет чыла тидым Чавайн тюрьмаште шинчы: мыж годым, илышыже шүртө му: чаште кечыме годым возен. Санде: не чыла шотышат чын манын она керт, шоналтен-шоналтен, түрлө велым вискален аклыман.

Теве "Йыланда" исергнак. Вет эрыкыште улмыж годым, 1934 ийыште, тиде ойлымашым тудо йоршын вес семын аклен. 1934 ийыште возымо автобиографий: ыштыже лудына: "Марий калык: моло калык гаяк, марий калык: нат шке историйже уло, шке куль: турыжат, литературыжат лийын

таш күлын. Тидлан тыгак Евро: пыш (Балтий гоч) корным почаш күлын. А тидым сар деч посна ышташ лийын огыл. Садлан сар почеш сар каен шоген, эл йорлеш: тын, чумыр калык илыш нелеман.

Руш да моло калык дене пырля марий калыкларн чыла тидым чы: тен эртараш кулын. Руш кутыжа: нышке, руш калык деке ушнымо годым, мутат уке, марий калык сайрак илышлан, эрыкканрак илышлан үшәнен. Но күшнө он: чыктымо амаллан көра тиде ушан шукталтын огыл. Ятыр моло калык семынак, марий калыкларнат коло: низаций положенийыш логалмы: же келшен огыл, кидыш саркура: лым налаш верештын.

Теве могой условийыште марий калыкларн ятыр гана (1550—1606) "черемисский бунт" манме "сар: влакым" эртараш логалын. Пы: тартыш выступлений башкир, мордва калык дене пырля 1606 ийыште Нижний Новгородым руш-влак деч утараш күчедалме годым лийын. Чот кыралтын сеналтынат, тылеч варажым ма: рий калык саркуралым күчылт: мым чарлен. Тиде кредалмаш не: рген Н.М.Арбанын "Чалым кре: пость" лүман пьесыже уло. Печат: лалтын огыл. Ончалаш ыле, ала ынде печатлаш лиш.

"Черемисский бунт" историй нерген возымо моло пьеса нерген мом каласам? Ала чын огыл, мый тыгерак шижам. Тиде вет пел ку: рымаш историй веле огыл. Муча: шыже, очыни, мемнан тагысе ку: рымна денат кылдалтын. Тунамсе пел курым мыланна мом коден (перспективе манмет)? Тиде ве: лым ончаш гын, южо пьесыште пел вслымрак сүретлыме шжә г: теи.

Руш кутыжа (Иван Грозный) руш төра-влак, нунын дене пырля руш салтак, "руш-влак" манме ка: лыкат марий калыкын пуйто тш: манже улыт, марий калыкларн мландыжым шупшышналненит, калыкын эрыкшым пыгарансат. Мыйым пәләмдә...

АХМЕТ АСАЕВ

Марий сылнымут — реформа пагытыште

Чавайнлан КОЖЫМШО ПРИГОВОР!

1997 ийын лекше "Ончыко" журналын кумшо номерыштыже С.Г.Чавайн нерген ВОЗЫМЫМ ЛУДМЕКЕ

